

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.2.23>

POJĘCIE I ISTOTA PODSTAWY I ZASADY SĄDOWNICTWA (ASPEKT TEORETYCZNY)

Valentyn Liubarskyi

*wykładowca Katedry Sądownictwa, Prokuratury i Adwokatury
Instytucji szkolnictwa wyższego „Lwowski Uniwersytet Biznesu i Prawa” (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-3176-7242*

Adnotacja. W artykule przeprowadzono badania współczesnych podejść doktrynalnych do pojęcia i istoty podstawy i zasady sądownictwa. Przeprowadzono analizę aktów prawnych, w których ustalono zasady sądownictwa. Przeanalizowano treść prawną pojęcia „sprawiedliwość” i „sądownictwo”. Dokonano rozgraniczenia tych pojęć. Omówiono zagadnienia merytorycznego wypełniania pojęć „zasada” i „podstawa”. Udowodniono różnicę między tymi pojęciami. Autor stwierdził, że przepisy konstytucyjne i przepisy ustawy o postępowaniu sądowym jasno określają podstawowe i inne zasady sądownictwa, a przepisy prawa procesowego nie zawsze rozróżniają zasady i podstawy dotyczące odpowiedniego rodzaju sądownictwa, często mieszając ich istotę. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano dalsze perspektywy opracowania propozycji ujednoczenia podejść legislacyjnych w tej kwestii.

Słowa kluczowe: podstawy sądownictwa, zasady sądownictwa, równość, sprawiedliwość, sąd, prawo, zasady prawa.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE BASES AND PRINCIPLE OF JUDICIARY (THEORETICAL ASPECT)

Valentyn Liubarskyi

*Lecturer at the Department of Judiciary, Prosecuracy and Advocacy
Lviv University of Business and Law (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-3176-7242
e-mail: liubarskyi.val@gmail.com*

Abstract. The article researches modern doctrinal approaches to notion and essence of the basis and principle of judicial proceedings. It is conducted an analysis of normative and legal acts where the principles of judicial proceedings are enshrined. It is analysed a legal meaning of notions “justice” and “judicial proceedings”. It is made a distinction between these notions. It is considered an issue of the essential content of notions “basis” and “principle”. The difference between these notions is proved. The author concludes that the constitutional provisions and provisions of the law on the judiciary clearly define the main and other bases of judicial proceedings. Procedural law norms do not always distinguish between bases and principles relating to the relevant type of judicial proceedings, often confusing their essence. Based on the conducted research, there have been formulated the further prospects for a development of proposals as for unification of legislative approaches to this issue.

Key words: principles of judicial proceedings, bases of judicial proceedings, equality, justice, court, law, principles of law.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАСАДИ І ПРИНЦИПУ СУДОЧИНСТВА (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Валентин Любарський

*викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівського університету бізнесу та права (Львів, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-3176-7242
e-mail: liubarskyi.val@gmail.com*

Анотація. У статті проведено дослідження сучасних доктринальних підходів до поняття та сутності засади та принципу судочинства. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, у яких закріплено принципи судочинства. Проаналізовано правовий зміст поняття «правосуддя» і «судочинство». Зроблено розмежування цих понять. Розглянуто питання сутнісного наповнення понять «zasada» і «prinцип». Доведено різницю між цими поняттями. Автором зроблено висновки, що конституційні положення і приписи закону про судоустрій чітко визначають основні та інші засади судочинства, а норми процесуального законодавства не завжди розрізняють засади і принципи, які стосуються відповідного виду судочинства, часто змішуючи їх сутність. На основі проведеного дослідження сформульовано подальші перспективи для напрацювання пропозицій щодо уніфікації законодавчих підходів у цьому питанні.

Ключові слова: принципи судочинства, засади судочинства, рівність, правосуддя, суд, закон, принципи права.

Вступ. Принципи права розуміються як основоположні основи, закріплені нормами права. Принципи права можна розглядати як відправні начала, яким властивий імперативний характер. Численні доктринальні підходи до визначення принципів права, їх класифікації є тому підтвердженням. Рівність людей перед законом і судом є одним з основоположних принципів судочинства. Наукові дослідження поняття та сутності засади і принципу судочинства потребують чіткого розмежування понять «принцип» та «засада». Необхідно визначити різницю між цими поняттями та визначити сутнісне наповнення цих понять.

Мета статті – розкрити сутнісне наповнення понять «засада» і «принцип» судочинства та проаналізувати правовий зміст поняття «правосуддя» і «судочинство».

Основна частина. Основоположний документ із прав людини всесвітнього масштабу, яким є Загальна декларація з прав людини, у статті 2 проголосив принцип рівності, згідно з яким кожна людина повинна мати всі права і свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, заможного або іншого становища. Зазначений принцип закріплено у статті 24 Конституції України, тому він має поширення як обов'язковий на всіх учасників судового процесу при здійсненні судочинства. Передбачення у пункті 2 частини другої статті 129 Конституції України однією з основних засад судочинства рівності учасників судового процесу перед законом і судом підтверджує наведене вище.

Водночас, досліджуючи цю засаду судочинства, на нашу думку, необхідно досягти «чистоти» понятійного апарату, і тоді на цій основі виокремити те явище, яке підлягає вивченню. Звертаємо увагу на те, що в Конституції України частіше вживається термін «засади», а не «принципи». Так, Розділ I Основного Закону має назву «Загальні засади» і в цьому ж розділі розміщена стаття 24. Зазначена стаття гарантує всім громадянам відповідний, рівний обсяг прав і свобод, а їх використання пов'язується із запровадженням та дотриманням однакових стандартів для всіх осіб без винятку.

Як зауважують автори науково-практичного коментаря до Конституції України, конституційно закріплені права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них тотожний (однаковий) зміст. Права людини належать їй від природи, є невід'ємними. Тому завдання держави і суспільства в сучасних умовах полягає в тому, щоб захищати ці права і не допускати їх порушення. Отже, кожний громадянин України може користуватися і користуватися на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Надання кожному громадянину України рівних прав і свобод дозволяє брати активну участь в усіх сферах життєдіяльності держави: формувати представницькі органи державної влади, мати рівний доступ до всіх посад в державних органах без будь-яких ознак дискримінації, знайомитися з усіма документами і матеріалами, що безпосередньо стосуються прав і свобод громадян тощо (Конституція України. Науково-практичний коментар, 2011: 167).

Загалом термін «засади» вживається у 15 статтях Конституції України, натомість термін «принцип» використано у трьох статтях. Отже, виникає потреба співвідношення цих понять. Крім того, необхідність їх розмежування викликана і тим, що в науковій юридичній літературі з цього приводу однозначна точка зору досі не склалася. Так, деякі автори отожднюють ці два поняття. Зокрема, професор В.Д. Басай, оцінюючи положення частини третьої статті 129 Конституції України, веде мову про принципи судочинства, а термін «засади» бере в дужки. Така ж підміна термінів спостерігається і у висновку, який автор виклав у своїй праці, замінивши термін «конституційні засади» на «конституційні принципи» (Басай, 2008: 142–145). У свою чергу, професор В. В. Копейчиков, акцентуючи увагу на основних конституційних положеннях щодо здійснення судочинства, також веде мову про принципи правосуддя (Правознавство, 2006: 289).

На нашу думку, якщо йдеться про здійснення правосуддя виключно судами (частина перша статті 124 Конституції України), то в Основному Законі мається на увазі судова діяльність держави, а також окреслюються ті органи, що здійснюють таку діяльність – суди. Водночас, як зауважує І.Є. Туркіна, здійснення правосуддя суттєво відрізняється від інших сфер суспільного життя, зокрема особливим об'єктом державного впливу, до якого входить внутрішньо організована єдина система суспільних відносин, які мають підвищену цінність для держави і суспільства (Туркіна, 2014: 1–7). Тому ми дотримуємося позиції, що на цій підставі правосуддя – це окрема специфічна форма державної діяльності, що визначається способом розв'язання конфліктів правового характеру, які виникають у державі, та призначена для захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів громадянського суспільства і держави.

Виходячи з того, що правосуддя здійснюється у відповідних формах судочинства, необхідно погодитися з думкою професорів В.Г. Гончаренка та П.П. Андрушка, які правосуддя відносять до форми державної діяльності, що полягає в розгляді та вирішенні судом цивільних, адміністративних, кримінальних та інших справ (Юридичні терміни. Тлумачний словник, 2003: 221). Схожої позиції дотримуються Л.В. Тихоміров та М.Ю. Тихоміров, які зазначають, що правосуддя – це здійснювана в порядку, визначеному процесуальним правом, правозастосовча діяльність суду з розгляду й вирішення цивільних і кримінальних справ, а також економічних спорів з метою охорони прав та інтересів громадян, організацій суспільства і держави (Юридична енциклопедія, 2001: 680).

Водночас між правосуддям і судочинством не можна ставити знак рівності. Правосуддя є більш широким поняттям, оскільки є шляхом реалізації судової влади, при цьому поєднує в собі декілька форм судочинства (конституційне, кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне). Як зазначає професор В.В. Сердюк, поняття «правосуддя» і «судочинство» уявляються нетотожними за своїм правовим змістом, позаяк судочинство виступає однією з форм здійснення правосуддя (Сердюк, 2007: 48).

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що конституційні положення не визначають основних засад правосуддя, а встановлюють у частині третій статті 129 основні засади судочинства, які знайшли своє подальше законодавче закріплення у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законах. Отже, логічно виникає питання сутнісного наповнення понять «засада» і «принцип».

Як зазначається в довідкових джерелах, засада: 1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується щось; 2) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь (Новий тлумачний словник української мови, 1999: 714). У такому лінгвістичному розумінні та з урахуванням правового наповнення поняття «засада» констатуємо, що конституційні засади судочинства можна вважати складовою змісту демократичної держави. Ці складові, які знайшли закріплення у нормах Конституції України, сформувалися із суспільно-правових поглядів, ідей, що виникли у народу, та сфокусувалися на організацію і діяльність судових органів. Найбільш важливі із засад судочинства знайшли закріплення у статті 129 Основного Закону.

Термін «принцип» має інше змістовне наповнення і розуміється як: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; 2) основний закон якої-небудь точної науки; 3) в принципі – в основному, загалом; 3) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 4) правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; 4) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; 5) канон (Новий тлумачний словник української мови, 1999: 95).

Зауважимо, що дослідженням принципів права та проблемам їх реалізації у фаховій літературі приділено належну увагу. Необхідно відмітити праці таких учених, як А.В. Андрушко, Ю.М. Грошевий, В.Г. Гончаренко, В.В. Городовенко, Т.М. Добровольська, А.М. Колодій, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, А.Л. Рівлін, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Й. Штефан та інші. Якщо узагальнено підійти до робіт зазначених фахівців, то потрібно вказати, що з урахування похідного характеру судочинства від правосуддя та закріплення порядку його здійснення у процесуальному законодавстві, можна стверджувати, що судочинство існує лише тоді, коли існує писане правило.

Видання і реалізація писаних правил покладається на державу. Водночас саме у писаних правилах держава підтримує і втілює притаманну їй ідеологію, а власне найважливіші, головні правила викладаються у відповідних законодавчих нормах, зокрема у нормах процесуального законодавства. Такі головні ідеологічні напрями отримали назву принципів (наприклад, принципи державотворення, принципи парламентаризму, принципи права тощо).

Таким чином, у принципах знаходять відображення основні вихідні положення ідеологічного напрямку держави, що безпосередньо вказують на сутність політичного устрою держави. Як зазначає професор А.М. Колодій, принципи права – це явища, що не тільки пов'язують право з політикою, економікою, духовним життям суспільства, а забезпечують єдність різних власне правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів (Колодій, 1998: 3).

Принципи права мають певні межі, визначені законом. Так, відомий фахівець-теоретик С.С. Алексєєв визначив принципи права як відображені у праві вихідні нормативно-керівні засади, які характеризують його зміст, основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя (Алексєєв, 1981: 98). Отже, автором звертається увага саме на нормативність права. На думку професорки О.Ф. Скакун, принципи права – це об'єктивно притаманні праву відправні основи, незаперечні вимоги, які висуваються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів. Іншими словами, зауважує автор, це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку (Скакун, 2005: 340).

Питання нормативності принципів права висвітлив у своїх дослідженнях і відомий процесуаліст А.Ф. Черданцев, який вважає, що принципи, сформульовані у правових актах, можуть бути вдалим, менш вдалим чи невдалим відображенням ідей про судочинство, які виникають у сфері правосвідомості, але в будь-якому випадку принципи правосуддя будуть носити нормативний характер (Черданцев, 1983: 13–17). Також додамо, що переважна більшість дослідників дотримуються сталої позиції про те, що принципи – це встановлені законом чи іншим нормативно-правовим актом ідеологічні напрямки, ідеї, концепції, незаперечні вимоги, правові процеси, що мають нормативний характер та визначені межі.

З урахуванням наведеного зауважимо, що фактично конституційні засади судочинства, визначені у статті 129 Конституції України, сприймаються як основа, важливий орієнтир у правовому полі як для законодавця при розробці і прийнятті законів, так і для правозастосування, зокрема у сфері здійснення правосуддя. У цьому сенсі будь-який законодавчий акт повинен ґрунтуватися на конституційних приписах, оскільки всі норми, які викладені в законі, не можуть суперечити нормам конституційним. Таким чином, з урахуванням наведеного, кожен із відповідних принципів права не може бути ширшим за змістом і за своїм обсягом від конституційних засад.

Ми вважаємо, що саме наведена теза дає підстави стверджувати про різницю між основними засадами судочинства, закріпленими у конституційних приписах, та принципами судочинства, причому будь-якого виду (цивільного, адміністративного тощо), які викладаються у відповідних нормах процесуального законодавства. На наш погляд, саме на цій підставі в Конституції України закріплено не принципи, а засади судочинства, які мають універсальний характер для кожного виду судового процесу. У такий спосіб в Основному Законі, якщо виходити з обраного предмету дослідження, сфокусовано зусилля законодавця в питаннях рівності учасників судового процесу перед законом і судом, і ці зусилля не обмежені якимись умовами. Крім

того, підтвердженням обґрунтованості нашої тези є позиція видатного процесуаліста професора М.Й. Штефана, висловлена ним ще у монографії «Конституційні основи правосуддя в СРСР», згідно з якою визначення принципів як основних засад, керівних положень, суспільно-політичних основ залишає поза увагою те, що являють собою такі засади, положення, основи (Штефан, 1982: 26).

Необхідно звернути увагу і на те, як питання засад і принципів сформульовано у чинному законодавстві. Так, Розділ I Закону України «Про судоустрій і статус суддів» має назву «Засади організації судової влади». Виходячи з назви, констатуємо, що у цьому розділі викладено саме ряд засад, які найбільше впливають на організацію судової влади, зокрема: 1) здійснення правосуддя (стаття 5); 2) незалежність суддів (стаття 6); 3) право на справедливий суд (стаття 7); 4) право на повноважний суд (стаття 8); 5) рівність перед законом і судом (стаття 9); 6) правова допомога під час реалізації права на справедливий суд (стаття 10); 7) гласність і відкритість судового процесу (стаття 11); 8) мова судочинства і діловодства в судах (стаття 12); 9) обов'язковість судових рішень (стаття 13); 10) право на оскарження судового рішення (стаття 14); 11) склад суду та його визначення (стаття 15); 12) символи судової влади (стаття 16).

Якщо порівняти наведений перелік з переліком основних засад судочинства, викладених у частині третій статті 129 Конституції України, то текстуально і змістовно подібними є лише п'ять: а) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; б) забезпечення обвинуваченому права на захист; в) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; г) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; д) обов'язковість рішень суду.

Усі інші засади, визначені конституцієдавцем як основні (законність, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін та свобода у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, підтримання державного обвинувачення в суді прокурором) у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачені, а містяться у відповідних нормах процесуального законодавства. Водночас при цьому необхідно пам'ятати, що згідно із положеннями частини четвертої статті 129 Конституції України законом можуть бути визначені також і інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій. На нашу думку, це означає, що збільшення/зменшення кількості організаційних засад судової влади на рівні судоустрійного закону підтверджує наявність у конституційних положеннях саме основних засад судочинства, і вони не містять вичерпного переліку тих із них, які можуть бути передбачені в законодавчих актах.

Для уточнення цього потрібно звернутися до приписів процесуального законодавства. Так, у главі I «Основні положення» розділу 1 «Загальні положення» ЦПК України передбачені засади цивільного судочинства, зокрема: 1) стаття 4 – право на звернення до суду за захистом; 2) стаття 5 – повага до честі і гідності, рівності перед законом і судом; 3) стаття 6 – гласність судового процесу; 4) стаття 9 – мова цивільного судочинства; 5) стаття 12 – змагальність сторін; 6) стаття 13 – диспозитивність цивільного судочинства; 7) стаття 12 – правнича допомога; 8) стаття 17 – право на перегляд справи та оскарження судового рішення; 9) стаття 18 – обов'язковість судових рішень (Цивільний процесуальний кодекс України). Щодо обраного предмету дослідження, то ЦПК України передбачає здійснення цивільного судочинства на декількох засадах, конструктивно-юридично об'єднаних в одну. Це дає підстави виокремити з них фактично дві самостійних засади цивільного судочинства: засада поваги до честі і гідності та засада рівності перед законом і судом.

Щодо кримінального судочинства, то статтею 7 визначені загальні засади здійснення кримінального провадження, зміст і форма якого повинні відповідати таким засадам, до яких, зокрема, віднесено рівність перед законом і судом (Кримінальний процесуальний кодекс України). Водночас статтею 10 КПК України сформульовано юридичну конструкцію зазначеної засади та дано базисне її розуміння під час здійснення кримінального провадження. У статті 7 ГПК України засада рівності перед законом і судом сформульована таким чином, що правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкування, місцезнаходження, місця створення та реєстрації, законодавства, відповідно до якого створена юридична особа, та інших обставин; рівності всіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; рівності фізичних та юридичних осіб незалежно від будь-яких ознак чи обставин (*Господарський процесуальний кодекс України*). Відповідно до статті 2 КАС України одним із принципів адміністративного судочинства передбачено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (Кодекс адміністративного судочинства України). Власне сам принцип, як зазначається в літературі, у статті 8 КАС України розуміється як виключно процесуальний принцип, оскільки застосовується тільки під час адміністративного процесу (Бондарчук, 2010: 71–75). Також зауважимо, що КУпАП не містить посилянь на засади судочинства під час вирішення справ про адміністративні правопорушення.

Висновки. Таким чином, констатуємо, що якщо конституційні положення і приписи закону про судоустрій чітко визначають основні та інші засади судочинства, то норми процесуального законодавства не завжди розрізняють засади і принципи, які стосуються відповідного виду судочинства, часто змішуючи їх сутність. Наведене дає підстави для напрацювання пропозицій щодо уніфікації законодавчих підходів у цьому питанні загалом та щодо рівності учасників судового процесу перед законом і судом зокрема.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : курс в 2-х т. Т. 1: Москва : Юрид. лит., 1981. 359 с.
2. Басай В. Система принципів кримінального судочинства за чинним кримінально-процесуальним законодавством і проектами КПК України. *Українське право*. 2008. № 1. С. 142–145.

3. Бондарчук С.А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 71–75.
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446
6. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Конституція України. Науково-практичний коментар. / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укладачі В.В. Яременко та О.М. Сліпушко. Т. 2. Київ : Аконті, 1999. 910 с.
10. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укладачі В.В. Яременко та О.М. Сліпушко. Т. 3: Київ : Аконті, 1999. 927 с.
11. Правознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів / ред.: В.В. Копейчиков, А.М. Колодій. Київ. : Юрінком Інтер, 2006. 752 с.
12. Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади : монографія. Київ : Істина, 2007. 232 с.
13. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учеб. Харьков : Эспада, 2005. 840 с.
14. Туркіна І.Є. Правосуддя як форма здійснення державної діяльності. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 1(32). С. 1–7.
15. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
16. Черданцев А.Ф. Логическая характеристика права как системы. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 13–17.
17. Штефан М.Й. Конституційні основи правосуддя в СРСР. Київ : Наукова думка, 1982. 154 с.
18. Юридическая энциклопедия / ред. М.Ю. Тихомиров. изд. 5-е, доп. и перераб. Москва : НОРМА ; ИНФРА-М, 2001. 972 с.
19. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін. ; за ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Либідь, 2003. 320 с.

References:

1. Alekseev S. S. Obshchaia teoriya prava : kurs v 2-kh t. T 1 [General theory of law] : M. : Yuryd. lyt. 1981. 359 s. [in Ukrainian].
2. Basai V. Systema pryntsyviv kryminalnoho sudochynstva za chynnym kryminalno-protseualnym zakonodavstvom i proektamy KPK Ukrainy [System of principles of criminal proceedings under the current criminal procedure legislation and drafts of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Ukrainske pravo*. 2008. № 1. S. 142 – 145 [in Ukrainian].
3. Bondarchuk S. A. Pryntsyv rivnosti uchasykiv administratyvnoho protsessu [The principle of equality of participants in the administrative process]. *Pravo i bezpeka*. 2010. № 5. S. 71–75 [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi protseualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 6. st. 56 [in Ukrainian].
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37. st. 446 [in Ukrainian].
6. Kolodii A. M. Pryntsyvy prava Ukrainy [Principles of Ukrainian law]. Kyiv : Yurinkom Inter, 1998. 208 s [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. / redkol.: V. Ya. Tatsii (holova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. H. Barabash ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 s [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protseualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9-10, № 11–12, № 13. st. 88 [in Ukrainian].
9. Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : u 4-kh t. / ukladachi V. V. Yaremenko ta O. M. Slipushko. T. 2: Kyiv : Akonit, 1999. 910 s [in Ukrainian].
10. Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : u 4-kh t. / ukladachi V. V. Yaremenko ta O. M. Slipushko. T. 3: Kyiv : Akonit, 1999. 927 s [in Ukrainian].
11. Pravoznavstvo: pidruchnyk dlia stud. vyshchych navch. zakladiv [Jurisprudence: a textbook for students of higher educational institutions] / red.: V. V. Kopieichykov, A. M. Kolodii. Kyiv. : Yurinkom Inter, 2006. 752 s [in Ukrainian].
12. Serdiuk V. V. Verkhovnyi Sud Ukrainy v systemi rozpodilu funktsii vlady [The Supreme Court of Ukraine in the system of distribution of power functions] : monohrafiia. Kyiv : Istyna, 2007. 232 s [in Ukrainian].
13. Skakun O. F. Teoriya hosudarstva y prava (entsiklopedicheskiy kurs) [Theory of State and Law (encyclopedic course)] : ucheb. Kharkov : Эспада, 2005. 840 s [in Ukrainian].
14. Turkina I. Ye. Pravosuddia yak forma zdiisnennia derzhavnoi diialnosti [Justice as a form of state activity]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2014. Vyp. 1 (32). S. 1–7 [in Ukrainian].
15. Tsyvilnyi protseualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40–41, 42. st. 492 [in Ukrainian].

16. Cherdantsev A. F. Lohycheskaia kharakterystyka prava kak systemy [Logical characteristics of law as a system] . Pravovedenye. 1983. № 3. S. 13–17 [in Ukrainian].
17. Shtefan M. Y. Konstytutsiini osnovy pravosuddia v SRSR [Constitutional foundations of justice in the USSR] . Kyiv : Naukova dumka, 1982. 154 s [in Ukrainian].
18. Iurydycheskaia entsyklopedyia [Legal encyclopedia]. red. M. Yu. Tykhomyrov. yzd. 5-e, dop. y pererab. Moskva : "NORMA" ; YNFRA-M, 2001. 972 s [in Ukrainian].
19. Iurydychni terminy. Tlumachnyi slovnyk [Legal terms. Explanatory dictionary] / V. H. Honcharenko, P. P. Andrushko, T. P. Bazova ta in.: za red. V. H. Honcharenka. Kyiv : Lybid, 2003. 320 s [in Ukrainian].